

ЖИНОЯТ-ИЖРОИЯ ҚОНУНЧИЛИГИДА МАҲКУМЛАР МАЖБУРИЯТЛАРИНИ ОШИРИШНИНГ ИЛМИЙ- НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Нигматов Руфтулло Олимджонович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси бошлиғининг
ўринбосари, профессор, полковник

Шодиев Абдукарим Абдурахмонович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси доценти,
истеъфодаги полковник

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17200228>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 20-Sentabr 2025 yil

Ma'qullandi: 23-Sentabr 2025 yil

Nashr qilindi: 25-Sentabr 2025 yil

KEY WORDS

маҳкумлар мажбуриятлари,
жазони ижро этиш
муассасалари, Жиноят-ижроия
кодекси, ислоҳ бўлиш,
реабилитация, ижтимоий
мослашув, детерренция
назарияси, мажбурий таълим,
психологик дастурлар,
жамиятга қайтиш,
рецидивнинг олдини олиш.

ABSTRACT

Ушбу мақола жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган маҳкумларнинг мажбуриятларини оширишнинг илмий-назарий таҳлилига бағишланган. Мақолада маҳкумларнинг мажбуриятларининг ҳуқуқий асослари, амалий ҳолати ва ошириш имкониятлари мантиқий кетма-кетликда кўриб чиқилади. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексининг 13-моддасига таяниб, маҳкумларнинг асосий мажбуриятлари ва уларнинг жазони ўташ тартибига риоя қилишдаги роли таҳлил қилинади. Мажбуриятларни кучайтириш маҳкумларнинг ислоҳ бўлиши, жамиятга қайтиши ва қайта жиноят содир этишнинг олдини олишга хизмат қилади. Мақолада маҳаллий ва хорижий олимларнинг, шу жумладан профессор ва доцентларнинг тадқиқотларидан фойдаланилиб, мажбуриятларни оширишнинг ижтимоий, иқтисодий ва психологик жиҳатлари муҳокама қилинади. Жазони ижро этиш муассасаларида мажбурий таълим, меҳнат фаолияти ва психологик дастурларни жорий этиш орқали маҳкумларнинг жамиятга мослашувини тезлаштириш имкониятлари кўрсатилади. Тадқиқот натижалари маҳкумлар мажбуриятларини оширишнинг ислоҳ тизими самарадорлигини ошириш ва жамият хавфсизлигини таъминлашдаги аҳамиятини таъкидлайди.

Жиноят-ижроия қонунчилиги жамиятда адолатва тартиботни таъминлашда муҳим ўрин тутадиган тизим бўлиб, жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган маҳкумларнинг мажбуриятларини ошириш орқали уларнинг ислоҳ бўлиши, жамиятга

қайтиши ва қайта жиноят содир этишнинг олдини олишга хизмат қилади. Ушбу илмий-назарий таҳлилда жазони ижро этиш муассасаларида сақланаётган маҳкумларнинг мажбуриятларининг ҳуқуқий асослари, амалий ҳолати ва ошириш имкониятлари мантиқий кетма-кетликда таҳлил қилинади. Мажбуриятларни кучайтириш жазонинг самарадорлигини ошириш билан бирга, маҳкумларнинг ижтимоий мослашуви ва масъулият ҳиссини ривожлантиришга йўналтирилган, чунки бу жараён нафақат маҳкумларнинг жазо муддати давомидаги хатти-ҳаракатларини тартибга солиш, балки уларнинг жамиятга фойдали аъзоси сифатида қайтишини таъминлашга хизмат қилади [1].

Маҳкумлар мажбуриятларини ошириш детерренция назариясига асосланади, унга кўра жазо нафақат жиноятнинг оқибати сифатида, балки жамият тартибини сақлаш воситаси сифатида кўрилади. Профессор М.Х. Рахимов ўз тадқиқотларида мажбуриятларни ошириш маҳкумларнинг ўз хатти-ҳаракатлари учун масъулиятни ҳис қилишига олиб келишини таъкидлайди [2]. Ушбу назарияга мувофиқ, маҳкумларга қўшимча вазифалар юклаш уларнинг ислоҳ бўлиш жараёнини кучайтиради. Хорижий олимлардан Ф. Макнейл ўз ишларида маҳкумларнинг мажбуриятларини оширишнинг ижтимоий реабилитацияга таъсирини таъкидлаб, бу чоралар маҳкумларнинг ўзини ўзи ривожлантириш ва жамият билан интеграциясини кучайтиришини кўрсатади [17]. Масалан, мажбурий таълим ёки жамоат ишларида иштирок этиш маҳкумларнинг ижтимоий кўникмаларини ривожлантиради, бу эса уларнинг қайта жиноят содир этиш эҳтимолини камайтиради.

Мамлакатимиз жиноят-ижроия қонунчилигида маҳкумларнинг мажбуриятлари аниқ белгиланган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодексининг 13-моддасига мувофиқ, маҳкумлар жазони ўташ тартиби ва шартларига риоя этишга, жазони ижро этувчи муассаса маъмуриятининг қонунга асосланган талабларини бажаришга мажбурдирлар, маҳкумларнинг ўз зиммаларига юклатилган мажбуриятларини бажармаслиги қонунда белгиланган жавобгарликка сабаб бўлади [4]. Бу модда маҳкумларнинг асосий мажбуриятларини белгилаб, уларнинг жазони ижро этиш муассасаларида тартибга риоя этиши ва муассаса маъмуриятининг қонунга асосланган талабларига бўйсунилишини таъминлайди. Бироқ, бу мажбуриятларнинг пасив хусусияти уларнинг ислоҳ бўлишга таъсирини чеклайди. Доцент Н.А. Юсупова таъкидлашича, қўшимча мажбуриятлар, масалан, маҳкумларнинг психологик дастурларда иштирок этиши, уларнинг жамиятга мослашувини тезлаштиради [5]. Жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумларга қўшимча вазифалар юклаш амалиёти уларнинг ислоҳ бўлиш жараёнини кучайтиришга хизмат қилади. Профессор А.Б. Абдуллаев ўз ишларида мажбурий ижтимоий хизматларни жорий этиш маҳкумларнинг масъулият ҳиссини оширишини кўрсатади [8]. Мисол учун, маҳкумларнинг жамоат ишларида иштирок этганда уларнинг жамият билан боғлиқлиги кучаяди ва эмпатия ҳисси ривожланади. Хорижий олимлардан Ж. Петерсилия ўз тадқиқотларида маҳкумлар мажбуриятларини оширишнинг

самарадорлигини таъкидлаб, бу чоралар рецидив даражасини камайтириш ва маҳкумларнинг жамиятга қайтишини осонлаштиришини кўрсатади [18]. Хорижий тажрибада, масалан, Норвегияда маҳкумларнинг мажбурий таълим дастурларида

иштирок этганда уларнинг рецидив даражаси камайган [9]. Бу тажриба юртимизда жазони ижро этиш муассасаларида ҳам қўлланиши мумкин, чунки у маҳкумларнинг ўзини ўзи ривожлантириш имкониятини беради.

Маҳкумлар мажбуриятларини оширишнинг иқтисодий таъсирини таҳлил қилганда, уларнинг меҳнат фаолиятида фаол иштирок этганда мамлакатимиз иқтисодиётига фойда келтиради. Доцент З.Қ. Содиқова таъкидлашича, маҳкумларнинг жамоат ишларида иштирок этганда уларнинг касбий малакаси ошади ва бу жамиятнинг ривожланишига ҳисса қўшади [10]. Масалан, маҳкумларнинг жазони ижро этиш муассасаларида ишлаб чиқариш жараёнларида иштирок этганда иқтисодий самара беради. Шунингдек, мажбуриятларни оширишда статистик таҳлилдан фойдаланиш зарур, чунки бу самарадорликни баҳолашга ёрдам беради [11]. Жиноят-ижроия кодексининг 13-моддасига кўра, маҳкумларнинг муассаса маъмурияти талабларини бажариш мажбурияти уларнинг меҳнат фаолиятида фаол иштирок этганда иқтисодий ва ижтимоий фойда келтиради.

Маҳкумларга қўшимча мажбуриятлар юклашда, масалан, жабрдийдаларга ёрдам бериш ёки мажбурий психологик дастурларда иштирок этганда уларнинг эмпатия ва масъулият ҳисси ривожланади [12]. Профессор Х.Ш. Хамидов ўз тадқиқотларида мажбурий психологик дастурлар маҳкумларнинг хатти-ҳаракатларини ислоҳ қилишда муҳим ўрин тутишини таъкидлайди [13]. Хорижий олимлардан Роб Кантон маҳкумлар мажбуриятларини оширишнинг психологик жиҳатларини таҳлил қилиб, бу чоралар маҳкумларнинг ўзини ўзи назорат қилиш қобилиятини ривожлантиришини кўрсатади [19]. Мисол учун, когнитив-ҳуқуқий терапия асосидаги дастурлар маҳкумларнинг ўзини ўзи бошқариш қобилиятини оширади, бу эса жазони ижро этиш муассасаларида уларнинг мажбуриятларини бажаришини осонлаштиради.

Мамлакатимизда электрон назорат тизимларини кучайтириш маҳкумларнинг тартибга риоя қилиш масъулиятини оширади [14]. Бу тизим жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумларнинг муайян шартларга риоя этганда уларнинг хатти-ҳаракатларини кузатишга ёрдам беради. Хорижий тажриба, масалан, АҚШда маҳкумларнинг мажбурий жамоат хизматларида иштирок этганда уларнинг ижтимоий масъулияти ошган, бу эса умумий ислоҳот жараёнига ҳисса қўшади [15]. Хорижий олимлардан Ф.С. Таксман ўз ишларида маҳкумлар мажбуриятларини оширишнинг самарадорлигини таъкидлаб, бу чоралар рецидивни камайтиришга олиб келишини кўрсатади [20]. Бу тажриба юртимизда жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумларнинг жамиятга интеграциясини тезлаштиришга хизмат қилиши мумкин. Маҳкумлар мажбуриятларини оширишда инсон ҳуқуқлари билан мувозанатни сақлаш муҳимдир. Профессор А.Қ. Тошпўлатов ўз ишларида ортиқча мажбуриятлар маҳкумларда қаршиликка олиб келиши мумкинлигини таъкидлайди [6]. Шунинг учун мажбуриятларни ошириш илмий асосда ва статистик таҳлилларга таяниб амалга оширилиши керак. Жиноят-ижроия кодексининг 13-моддасига кўра, маҳкумларнинг мажбуриятларини бажармаслиги жавобгарликка сабаб бўлади, бу эса мажбуриятларни

оширишда мувофиқликни таъминлайди. Маҳкумлар мажбуриятларини ошириш қўшимча ресурсларни талаб қилади, масалан, таълим ва психологик дастурлар учун

малакали мутахассислар ва молиявий қўллаб-қувватлаш. Доцент Р.Т.Жалолов таъкидлашича, ресурсларнинг етарлилиги мажбуриятларнинг самарадорлигини таъминлайди [14]. Масалан, жазони ижро этиш муассасаларида мажбурий таълим дастурларини жорий этиш учун таълим муассасалари билан ҳамкорликни кучайтириш зарур.

Бундан ташқари, маҳкумлар мажбуриятларини оширишнинг илмий-назарий таҳлилини яқунлаб, шуни таъкидлаш мумкинки, бу чоралар ислохот тизимининг самарадорлигини оширади ва жамият хавфсизлигини таъминлайди. Назария ва амалиёт уйғунлиги маҳкумларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари мувозанатини сақлайди, бу эса адолат тизимини мустаҳкамлайди [16]. Жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумлар мажбуриятларини ошириш орқали уларнинг жамиятга фойдали аъзо сифатида қайтиши таъминланади, бу эса умумий ижтимоий-иқтисодий ривожланишга ҳисса қўшади.

Adabiyotlar:

1. Каримов Ш.М. Жиноят-ижроия қонунчилигининг асосий принциплари // Юридик фанлар журналы. – 2023. – Т. 1. – № 2. – Б. 45-50.
2. Рахимов М.Х. Детерренция назарияси ва маҳкумлар мажбуриятлари // Илмий тадқиқотлар журналы. – 2022. – Т. 3. – № 4. – Б. 78-85.
3. Муҳитдинова Ф.А. Реабилитация модели ва унинг жиноят-ижроия тизимидаги ўрни // Юридик тадқиқотлар. – 2024. – Т. 5. – № 1. – Б. 112-118.
4. Жалолов Р.Т. Жиноят-ижроия кодекси ва маҳкумларнинг ҳуқуқий мақоми // Ҳуқуқ ва адолат. – 2021. – Т. 2. – № 3. – Б. 65-70.
5. Юсупова Н.А. Психологик дастурларнинг маҳкумлар ислоҳига таъсири // Психология ва ижтимоий тадқиқотлар. – 2023. – Т. 4. – № 2. – Б. 88-94.
6. Тошпўлатов А.Қ. Инсон ҳуқуқлари ва мажбуриятлар мувозанати // Халқаро юридик журнал. – 2022. – Т. 6. – № 1. – Б. 23-29.
7. Абдуллаев А.Б. Пробация тизими ва маҳкумлар мажбуриятлари // Юридик илмлар. – 2023. – Т. 7. – № 3. – Б. 101-107.
8. Абдуллаев А.Б. Жамоат ишлари ва маҳкумлар реабилитацияси // Илмий-амалий журнал. – 2024. – Т. 8. – № 2. – Б. 56-62.
9. Хусанов З.Ж. Хорижий тажриба: Норвегияда маҳкумлар таълими // Халқаро тадқиқотлар. – 2023. – Т. 4. – № 1. – Б. 45-51.
10. Содиқова З.Қ. Маҳкумлар меҳнати ва иқтисодий фойда // Иқтисод ва ҳуқуқ. – 2022. – Т. 3. – № 4. – Б. 78-84.
11. Каримов Ш.М. Статистик таҳлил ва маҳкумлар мажбуриятлари // Илмий таҳлил журналы. – 2023. – Т. 2. – № 3. – Б. 67-73.
12. Хамидов Х.Ш. Эмпатия ва маҳкумлар мажбуриятлари // Психология тадқиқотлари. – 2024. – Т. 5. – № 2. – Б. 90-96.
13. Хамидов Х.Ш. Психологик дастурлар ва маҳкумлар ислоҳи // Юридик-психологик тадқиқотлар. – 2023. – Т. 4. – № 1. – Б. 34-40.
14. Жалолов Р.Т. Электрон назорат тизимлари ва маҳкумлар // Технология ва ҳуқуқ. – 2022. – Т. 3. – № 2. – Б. 55-61.
15. Юсупова Н.А. АҚШ пробация тизими ва унинг ўрни // Халқаро юридик тадқиқотлар. – 2023. – Т. 6. – № 3. – Б. 77-83.

16. Муҳитдинова Ф.А. Жиноят-ижроия тизими
ва адолат // Юридик фанлар. – 2024. – Т. 8. – № 1. – Б. 120-126.
17. McNeill F. Probation, Credibility and Justice // Probation Journal. – 2011. – Vol. 58. –
No. 1. – P. 9-22.
18. Petersilia J. Community Corrections: Probation, Parole, and Prisoner Reentry // Oxford
University Press. – 2003. – P. 45-67.
19. Canton R. Probation: Working with Offenders // Routledge. – 2011. – P. 112-130.
20. Taxman F.S. Probation, Intermediate Sanctions, and Community-Based Corrections //
Oxford Handbook of Sentencing and Corrections. – 2012. – P. 345-362.

